

Utryddelsesleir. Allerede på perrongen utenfor Auschwitz' porter ble jødene gjenstand for en utvelgelsesprosess, der syke, gamle, kvinner og barn ble sendt direkte til gasskamrene. Arbeidsføre og menn ble tatt ut for tvangsarbeide. (Foto: Ukjent).

Fagfelle­vur­dert

Holocaust i norske og svenske aviser

En nærlesning av Aftenposten og Dagens Nyheter fra 26. november 1942

Sammendrag: Denne artikkelen sammenligner dekningen av holocaust i Norge i den svenske avisen *Dagens Nyheter* og den tysk-kontrollerte norske avisen *Aftenposten* i uken etter uttransporteringen av norske jøder den 26. november 1942. Det undersøkes også hva illegale norske aviser skrev om hendelsen i den samme perioden. På tross av en sterk antisemittisk tradisjon både i Sverige og Norge, ser vi at de illegale avisene i Norge på linje med de selvsensurerte svenske avisene omtalte utsendelsene på en kritisk måte. Det er klare paralleller mellom de engasjerte reportasjene til den svenske TT-korrespondenten Bengt Jerneck og øyenvitneskildringene i den illegale avisen *Friheten*. Siden både de illegale avisene og de svenske avisene omtalte utsendelsen av de norske jødene, er det grunn til å tro at en stor gruppe nordmenn ble kjent med jødene­nes skjebne samtidig med at forbrytelsene fant sted.

Emneord: Holocaust i Norge, illegale aviser, svenske aviser, norske kontrollerte aviser, antisemittisme.

Rune Ottosen

Professor emeritus
OsloMet – storbyuniversitetet
rune@oslomet.no

Innledning

I denne artikkelen vil jeg undersøke på hvilken måte norsk og svensk presse dekket utsendelsen av jødene og den senere tilintetgjørelsen av en stor del av den jødiske befolkningen i Norge i november 1942. Jeg har tidligere belyst dekningen av holocaust i svenske og norske aviser i en artikkel i *Norsk medietidsskrift*.¹ Dette er en oppfølgende studie og et case der jeg har valgt å foreta en nærlesning av *Aftenposten* og *Dagens Nyheter* en uke etter at DS Donau den 26. november 1942 fraktet ut 529 jøder ut fra Oslo havn. Den første skipslasten med 21 norske jøder ble sendt ut med MS Monte Rosa allerede 19. november. En problemstilling jeg ønsker å belyse er hva avisleserne i Norge og Sverige fikk vite om utsendelsen av jøder fra Norge. Ett bakteppe er hvilken rolle de ulike arbeidsvilkårene i den tysk-kontrollerte norske presse og den selvsensurerte svenske presse spilte for forskjellene i hva avisene i de to landene kunne skrive om holocaust. Jeg supplerer med hva de

illegale norske avisene skrev, siden de i prinsippet kunne skrive hva de ville i motsetning til den tysk-kontrollerte pressen. Endelig belyser jeg hvor sentralt bakgrunnen med en sterk antisemittisk tradisjon i Norge og Sverige var for manglende vilje til å belyse jødeutryddelsen. Hypotesen er at antisemittismen som ble formidlet i forkant av holocaust i Norge, bidro til å legitimere deportasjonen av norske jøder. Nürnbergprosessen, det sentrale rettslige oppgjøret med de tyske nazistene i 1945–1946, slo fast at den antisemittiske propagandaen fra NS-publikasjoner var å betrakte som det Johan Galtung kaller kulturell vold.² Galtungs hovedpoeng er at det er en sammenheng mellom hatpropaganda og bruk av fysisk vold. Ved demonisering av «den andre» senkes terskelen for bruk av fysisk vold. Det ble i Nürnberg slått fast at det er en sammenheng mellom antisemittisk agitasjon og holocaust. De antisemittiske holdningene hadde solide historiske røtter i norske aviser alt før krigen, og ble forsterket etter okkupasjonen.³ Kjetil Braut Simonsen har påvist at den antijødiske hatpropagandaen ble forsterket i NS-publikasjoner i tiden før 26. november.⁴

Jeg har i et tidligere arbeid beskrevet kontrollsystemet i det okkuperte Norge og «frie Sverige» og mener det er en sammenheng mellom pressens arbeidsforhold og hva som ble skrevet om jødefor-

Sverige och Nazi-Tyskland. Skuldförfrågor och moraldebatt, redigert av Lars M. Andersson og Mathias Tydén.

følgelsen i svenske og norske aviser.⁵ I den kontrollerte pressen i det okkuperte Norge bidro det tyske kontroll- og sensursystemet til at åpen rapportering om holocaust og forbrytelser mot jøder var umulig. Gjennom den NS-kontrollerte pressen kunne man indirekte få innblikk i jødeforfølgelsene gjennom anti-semittisk propaganda. De NS-kontrollerte avisene skrev ikke åpent om utryddelsen av jøder, men legitimerte det med propaganda om jødene som fremmede og mindreverdige.⁶ I praksis fungerte dette som opptakten til kulturell vold.⁷

Bakgrunn

To bøker har vært sentrale som bakgrunn for denne analysen. Det er antologien *Sverige och Nazi-Tyskland. Skuldförfrågor och moraldebatt*, redigert av Lars M. Andersson og Mathias Tydén, og boken *Historie og moral. Nazismen, jødene og hjemmefronten*, redigert av Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen. Den førstnevnte gir mange gode og innsiktsfulle bidrag

Historie og moral. Nazismen, jødene og hjemmefronten, redigert av Øystein Sørensen og Kjetil Braut Simonsen.

i de mange dilemmaer og avveininger som Sverige som småstat foretok for å bevare sin nøytralitet. En underliggende antisemittisk grunnholdning som preget svenske aviser før og under krigen bidro også til at hele spørsmålet om holocaust ble underkommunisert i svensk offentlighet.⁸

Boken *Historie og moral* fanger godt opp de mange spørsmålene som har blitt diskutert etter Marte Michelets bok: *Hva visste hjemmefronten?* fra 2018. En omdiskutert konklusjon i hennes utgivelse er at flere sentrale personer i hjemmefrontens ledelse hadde informasjon om den planlagte deportasjonen av jøder høsten 1942, men at de på grunn av antisemittiske holdninger lot være å handle. Michelets bok er etterfulgt av flere bøker som kritiserer Michelet, blant annet *Rapport frå ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten?*⁹ De mener at det ikke er grunnlag for de mest alvorlige anklagene mot hjemmefrontens ledelse.¹⁰ Jeg har selv kommentert Michelets bok i et tidligere arbeid, der jeg berømmer Michelet for å ta

opp antisemittismen som preget norsk offentlighet, men jeg kritiserer henne også for ensidighet, dårlig kildebruk og mangel på intervjuer av fortsatt levende kilder, som burde ha krav på tilsvaer.¹¹ De omtalte svenske og norske bøkene gir hver på sin måte en god historisk forståelse av hvilken betydning ulikheten i de nasjonale forhold hadde for hvordan jødernes situasjon ble behandlet i svensk og norsk presse.

Svensk presse under andre verdenskrig

«Småstatsrealisme» er et begrep som dukker opp i den svenske debatten om svensk presses rolle under den andre verdenskrig. Den rådende holdning i svensk historieskriving har vært å vise forståelse for den vanskelige balansegangen Sverige hadde, der det å dyrke et korrekt og balansert forhold til Tyskland, for å kunne holde seg utenfor krigen, var sentralt. Klas Åmarks bidrag i boken *Sverige och Nazi-Tyskland. Skuldfrågor och moraldebatt* er på mange måter et forsøk på å problematisere synet på svensk presse som ensidig medløper for nazismen. Han viser at det fantes en sympati for den norske motstandskampen generelt og jødernes utsatte stilling spesielt. Men det fantes utvilsomt også et bakteppe med fremmedfiendtlighet som rådde i førkrigstidens Sverige og som toppet seg i store demonstrasjoner på et antisemittisk grunnlag da spørsmål om Sverige skulle ta i mot 10 jødiske leger fra Tyskland dukket opp høsten 1939. Åmarks konklusjon er at når regnskapet skal gjøres opp sviktet Sveriges moralske pass i bestrebelsen for å kunne holde seg utenfor krigen. Sverker Ordenssons bidrag i samme bok er interessant fordi han gir godkjent karakter for utenrikspolitikk og handelspolitikk, men er kritisk til flyktningepolitikken generelt og motviljen til å ta imot jøder spesielt.¹² Når det gjelder hans første punkt henspiller det på alle de restriksjonene, med sensur og selvsensur som svenske medier fant seg i. Disse har jeg diskutert mer i detalj i et tidligere arbeide, men kort fortalt ga Den svenske Tryckfrihetsförordningen den svenske regjering myndighet ved Statens Informationsstyrelse til å inndra skrifter som ikke nødvendigvis stred mot svensk lov, men som likevel etter myndighetenes øyne var egnet til å skade forholdet til fremmed makt (les Tyskland).¹³ Fram til slaget ved Stalingrad ble denne

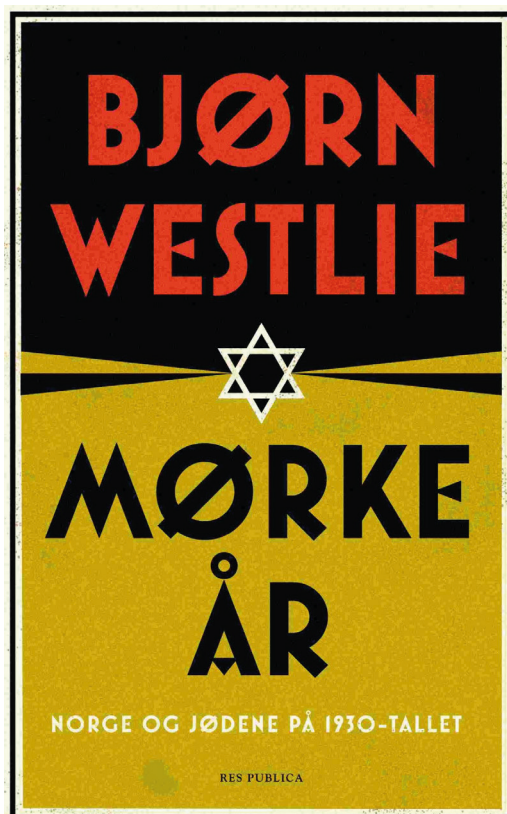
forordningen brukt til å stanse den kommunistiske presse, men også til å slå ned på påståtte «fornærmelser» mot den tyske stat i den øvrige presse.¹⁴

Den svenske pressehistorien har dokumentert de mange protyske og til dels nazivennlige publikasjoner i førkrigstiden. På den andre siden var det anti-nazister med Torgny Segersted og hans *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* i spissen. Segersteds skrev kritisk om nazismen på et humanistisk grunnlag, og uttrykte åpen sympati med den norske motstandskampen. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* ble beslaglagt ved åtte anledninger etter beslutninger i det svenske tryckfrihetsombudet. Segersted fikk aldri oppleve nazismens nederlag. Han døde 31. mars 1945.

Svensk presse og jødene

Det kanskje mest kritiske bidraget i boken *Sverige och Nazi-Tyskland. Skuldfrågor och moraldebatt* når det gjelder svensk presses behandling av jødene, er Göran Leths artikkel «Mediarnas svek i skuggan av Förintelsen». Leth setter sin analyse inn i en kontekst der han påviser at det fantes en antisemittisk tradisjon lenge før holocaust.

Med noen få hederlig unntak, som *Göteborg Handels- och Sjöfartstidning*, drev svenske medier en omfattende selvsensur og unnlot å kritisere Hitlerregimets antisemittiske tiltak helt fram til krigsutbruddet. En viktig kilde til selvsensuren var det svenske utenriksdepartementets påtrykk mot redaksjonene, for ikke å skade de tysk-svenske forbindelser med negativ omtale. Samlet sett beskriver Leth en samforståelse mellom svenske myndigheter og pressen om å unngå fokus på behandlingen av jødene. Spesielt er han kritisk til mangelen på reaksjoner da en gruppe polske jøder ble utvist til Tyskland i oktober-november 1938. Mediene kunne heller ikke skylde på uvitenhet, fordi det fantes tidsskrifter som *Jödiska Krönika* som faktisk fikk mye fakta om forfølgelse av svenske jøder på bordet. Samlet sett mener Leth at svensk presse viste mer hensyn til overgriperne enn ofrene og at deres stillhet fremmet antisemittismen. Ved å underslå nazismens sanne karakter bar mediene et medansvar for holocaust. Som jeg skal komme mer detaljert tilbake til, skjedde det faktisk et stemnings-skifte da skjebnen til de norske jødene ble kjent.

Mørke år, Bjørn Westlie, Res Publica 2022.

Det norske case

I boken *Historie og moral*, gir Kjetil Braut Simonsen en bakgrunn for den innarbeidede antisemittiske tradisjonen i Norge i kapittelet «Antisemittismen i Norge, ca 1918–1940. Former, funksjoner og virkning». Han skriver blant annet: «Et typisk trekk ved norsk offentlighet i 1920- og 30-årene er at antisemittiske stereotypier og forestillinger blir tatt i bruk, men da først og fremst som virkemiddel i den pågående polemikken mot politiske motstandere. Antisemittismen, kan det kanskje tilføyes, tok her likevel ikke form av å være en overordnet politisk-ideologisk kampsak eller et gjennomgripende verdensbilde». Det hører med til dette bildet at rasehygiene var et viktig bakteppe for den omfattende antisemittismen som var svært utbredt langt utover nazistenes rekke. Bjørn Westlie

viser i sin bok *Mørke år. Norge og jødene på 1930-tallet* at antisemittismen sto sterkt i store deler av samfunnet. I vesentlige sektorer i samfunnet dokumenterer Westlie omfattende antisemittiske holdninger, også i religiøse miljøer som den katolske kirke og Israelmisjonen. I etablerte aviser som *Aftenposten* og *Nationen*, fantes antisemittiske holdninger i stort omfang. Det gjør spesielt inntrykk at sjefredaktør Johs Nesse og utenriksjournalist Niels Jørgen Mürer gjennom ledere, kommentarer og reportasjer gir uttrykk for antisemittiske holdninger og jødehat i stor skala.¹⁵ En underliggende sterk rasehygienisk strømning i deler av samfunnslivet og det politiske miljøet er en del av dette bildet.

Et tankevekkende eksempel på hvor sterkt rasehygienisk tankegods stod, er Oliver H. Langeland, som endte opp i Milorgs ledelse. På 1930-tallet var han en rasehygienisk aktivist som fryktet den hvite rases undergang. Han uttrykte et ektefølt hat mot Arbeiderpartiet. Han holdt blant annet et rasehygienisk foredrag i NRK så sent som i 1940, etter at Norge var okkupert. Tyskerne fattet av den grunn interesse for Langeland og tilbød ham å bli okkupantmaktens talsmann i befolkningspolitiske spørsmål. Langeland takket nei med den begrunnelse at han var norsk offiser.¹⁶

Okkupasjonen ble et veiskille ved at den antisemittiske retorikken ble mer tydelig voldsfremmende. Pressebildet endret seg dramatisk under krigen. Mange aviser ble stanset, andre ble gjennom nyordningen underlagt NS ved å fjerne redaktører og sette inn NS-folk, ofte med begrenset presseerfaring. Jeg har i tidligere arbeider gjort detaljert rede for hvordan okkupantmaktens og NS-regimets kontrollsystem var bygd opp.¹⁷

Bjørn Westlie viser i boken *Det norsk jødehatet* hvordan Nasjonal Samlings Avdeling for presse og kringkasting fungerte som partiets pressekontor med sin egen «Norsk Artikkeltjeneste» (NA). Byrået distribuerte artikler til landets aviser. NA var mer enn en propagandasentral. Det ble også et inngripende kontrollorgan, siden landets redaktører var pålagt å trykke de utsendte artiklene. De som unnlot å trykke artiklene ble kritisert og i noen tilfeller fjernet og erstattet av mer NS-vennlige redaktører.¹⁸ Ved Vidkun Quislings lov av 26. februar 1942 om utgivelsen

av trykt skrift, fikk Pressedirektoratet myndighet til å stanse utgivelsen av aviser og ukeblad. Pressabteilung under Reichskommissariat og det NS-kontrollerte Pressedirektoratet, ble instrumentelle i å kontrollere pressen.¹⁹ NA var sterkt preget av antisemittisk retorikk og ble en motor i spredningen av antisemittisk propaganda. Fra 1942 og spesielt etter unntakstilstanden i Trøndelag i 1942, ble hetsen mot norske jøder stadig mer aggressiv.

Bjørn Westlie dokumenterer også i sin bok *Hitlers norske budbringere* at journalistene som dekket de norske frontkjempernes innsats på østfronten i tyskernes tjeneste, rendyrket sin antisemittiske journalistikk, mens soldatkameratene massakrerte jøder.²⁰

Illegale aviser

Selv om den NS-kontrollerte pressen var gjennom-syret av antisemittisme var de illegale avisene et pustehull for ytringsfrihet og viktige instrumenter i motstandskampen. Totalt ble det utgitt ca. 300 illegale aviser i Norge under krigen, de fleste enkle publikasjoner produsert på kjøkkenbordet. Det inne-bar dødsstraff å bidra til utgivelse og distribusjon.²¹ Ingjerd Veiden Brakstads masteroppgave i historie og hennes kapittel i boken *Historie og moral* er den viktigste kilden til illegale avisers omtale av holocaust. Brakstad har systematisk gjennomgått de illegale avi-sene *London-nytt*, *Håndslag* og *Friheten*. Hun skriver at jødeforfølgelsen var et ganske perifert tema fram til deportasjonen senhøstes 1942.²² Men deportasjonen ble et vendepunkt. Brakstads konklusjon etter å ha analysert dekningen fra de første rapportene kom i juni 1942 og frem til at jødene ble sendt ut med Donau den 26. november 1942, er:

«Jeg har i dette kapitlet vist at den illegale pres-sen var oppmerksom på jødeforfølgelsene, både i Europa og i Norge. De særjødiske erfaringene ble i stor grad formidlet, og jødeforfølgelsene ble omtalt som utryddelse.

I de illegale avisene som er undersøkt, er hoved-konklusjonen at arrestasjonene og deportasjonene av norske jøder, så vel som jødeforfølgelsene i Europa, ble inkludert i den bredere dekningen

av krigen og overgrep mot sivile. Arrestasjonene høsten 1942 ble omtalt som usedvanlig brutale, og betraktet som en del av jødeforfølgelsene på kontinentet. Den største massedeportasjonen 26. november 1942, ble i løpet av høsten 1942 og januar 1943 dekket av alle de tre avisene jeg har undersøkt».²³

NKPs illegale avis *Friheten* var den illegale avisen med mest detaljer om utsendelser av jøder, rett etter at de hadde funnet sted. I nr. 39 for 1942 skrev *Friheten*: «Natt til 26. november herjet tysk og «norsk» Gestapo gjennom byen etter nye ulykkelige jøder, etter at de fleste mannlige jøder over 15 år hadde blitt arrestert og satt i konsentrasjonsleir tidligere.» *Friheten* har en lang detaljert reportasje som må være basert på øyenvitneskildringer eller andre førstehåndskilder. *Frihetens* skribent er sterkt berørt: «Hva redsler vi tidligere har opplevd, så har Oslo aldri opplevet de orgier som ble utspillet av det statsbærende par-tis gendarmen den natten. Det var scener som var sinnssyke i all sin redsel. Tilfeldige øyenvitner, prø-vede hardbarkede menn, sto maktesløse med tårer i øynene».²⁴ Her er det klare paralleller med dekningen til TT's Oslo-korrespondent Bengt Jerneck, som blir gjennomgått senere i artikkelen.

Det var også en kamp innad i motstandsmiljøet og i de illegale avisene om veivalg og forholdet til jødene. Beretningen om Kjell Staal Eggens innsats for skjebnen til den eneste kjente familie av jøder i Telemark er betegnende. Eggen forsøkte å redde brødrene David og Louis Becker og deres familier. Han møtte motstand fra uventet hold. Da Kjell Staal Eggen prøvde å få den jødiske familien ut av lan-det høsten 1942, hevder han i etterlatte papirer at han ble direkte motarbeidet av Milorg: «Sett ham på gaten, la tyskerne overta», var reaksjonen han fikk da søkte hjelp for å redde familien. Det var åpen-bart antisemittiske holdninger som lå bak, slik han selv beskriver det.²⁵ På tross av motstand fra Milorg lyktes Eggen på spektakulært hvis å få den jødiske familie av gårde med båt til Sverige. Da han prøvde å få diskusjon om dette i Krigsinvalidforbundet, der han var aktiv etter krigen, møtte han igjen motstand. Han var også kritisk til samtidshistorikere, som etter

krigen motarbeidet hans forsøk på å formidle sin historie. Dette kan sees som en forløper av den mye omdiskuterte debatten som Marte Michelet reiste i boken *Hva visste Hjemmefronten*. Michelet ble som tidligere nevnt møtt med en motbok og inspirerte til flere andre bøker som nyanserte debatten, men som også støttet Michelets prosjekt om å gå dypere inn i hvordan antisemittismen preget synet på jøder helt inn i motstandsbevegelsen.²⁶ Eggens kompromissløse holdning var preget av en steil og uforsonlig retorikk i det han mente var svik mot jødene på alle plan. Dette er senere dokumentert av hans sønn Trym Staal Eggen, i boken *Krigens arvinger*, redigert av Nanna Segelcke. Kjell Staal Eggen dokumenterte masseutryddelsene av jøder i den illegale avisen *Nyhetene* som Staal Eggen holdt gående under hele krigen uten å bli rullet opp.²⁷ Dette viser at det fantes tilgjengelig informasjon om norsk holocaust for dem som hadde tilgang til illegale aviser.

Dekningen i Nyhetene

Den illegale avisen *Nyhetene* skrev under tittelen JØDEFORFØLGELSE den 16. desember 1942: «De fleste nordmenn har antagelig hørt om de 1.000 norske jøder som ble avsendt fra Oslo den 26. november». Formuleringen viser at de som stod bak utgivelsen med egen erfaringsbakgrunn antar at dette er velkjent i det norske samfunn. I fortsettelsen utvides perspektivet til å gjelde andre land: «En lignende deportering av jøder foregår også fra de andre okkuperte land. Jødernes bestemmelsessted er Polen, hvor Himmler i en hatsk tale har uttalt at alle jøder i sinnet skal utryddes innen utgangen av året». Med bakgrunn i debatten rundt Marte Michelets bok om hva hjemmefronten visste, er det verdt å merke seg at et illegalt miljø i en mellomstor by i Norge hadde skaffet seg denne informasjonen. Burde da ikke tilsvarende informasjon ha funnet veien til ledende i motstandsmiljøer og til Regjeringen i London? Den følgende redegjørelsen vitner om detaljert kunnskap om det som foregikk: «Massehenrettelser av jøder i Polen går etter en oppsatt plan, og de frykteligste metoder benyttes. I Balostock ble 1, 500 jøder stuet sammen i en synagoge og brent. Mange andre mere utspekulerte metoder benyttes også. Et sted er et stort

elektrisk jernhus blitt oppført og innrettet som rettersted. Ofrene må ta av seg alle klær før de beordres inn i bygningen. Når det er stuet fullt, blir en kraftig strøm sluttet og de stakkars ofrene dør øyeblikkelig. Tusenvis av jøder, både voksne og barn ble kledd nakne og skutt på randen av en åpen fellesgrav.» Her beskrives ikke gasskamrene, muligens er det en misforståelse at det ble brukt strøm og ikke gass. At resultatet er massehenrettelser, er det ikke tvil om.

På selveste julaften 24. desember bringer *Nyhetene* en ny melding om massedrap på jøder i flere andre land: «Masseutryddelser av jøder er i full sving over hele det aksekontrollerte Europa. Av Jugoslavias 86.000 jøder er allerede 85.000 utryddet. I Tsjekkoslovakiet (sic.) er 387.000 jøder i fengsel. Av Hollands 180.000 jøder er nazistene i ferd med å utrydde 60.000. Landet skal være rensset for jøder innen 1943. I Norge er som kjent alle jøder beordret arrestert. Endel av dem er kommet seg undav (sic.), så tyskerne regner med at det fremdeles befinner seg 200 jøder skjult i landet. Av de arresterte norske jøder er 1.000 på vei mot Polen, hvor det venter dem en fryktelig skjebne. Ellers sitter de spredt omkring i forskjellige konsentrasjonsleirer».

Det kan stilles spørsmålsteget ved nøyaktigheten i bruk av tall, og det var som kjent ikke så mange som 1000 jøder som ble uttransportert fra Norge. Det riktige tallet var 529. Men det kan ikke være tvil om at masseomfanget av det som skulle bli kjent som holocaust står klart for utgiverne av *Nyhetene*. I den videre beskrivelsen heter det: «Siden 1939 er 2 millioner jøder deportert eller avlivet i de forskjellige okkuperte land i Europa. 5 millioner andre er truet av den samme skjebne». Det dokumenteres også at det er i ferd med å reise seg en internasjonal mobilisering mot jødeutryddelsen: «Torsdag den 17/12 ble en erklæring offentliggjort samtidig i London, Moskva og Washington. Erklæringen er undertegnet av Belgia, Tsjekkoslovakiet, Hellas, Luxembourg, Holland (sic), Norge, den franske nasjonalkomite, Amerika, Storbritannia og Sovjetsamveldet. Erklæringen uttrykker en fordømmelse av den hensynsløse jødeforfølgelse og myrderiene av jøder i Polen. Det forsikres i erklæringen at de skyldige aldri skal gå fri for straff». Med denne dokumentasjonen

Eksempel på akseptert vitsetegning fra mellomkrigstidens Norge. Her fra bladet Hvepsen nr. 2 1925. (Tegning av Otto Hjort).

er det mulig å konkludere med at leserne av norske illegale aviser rundt juletider 1942, hadde informasjon nok til å fatte omfanget av holocaust.

Dekningen av det norske holocaust i Aftenposten og Dagens Nyheter

Jeg vil i det følgende foreta en komparativ analyse av *Aftenposten* og *Dagens Nyheter* i uken etter Donaus utskipping av norske jøder, den 26. november 1942. Situasjonen for de to avisene hva gjaldt kontroll, selvsensur og betingelser for utgivelse, er selvsagt ikke direkte sammenlignbare. Norge var okkupert av Tyskland og Sverige formelt nøytralt. Nettopp disse forskjellene kan likevel gjøre en sammenligning interessant, fordi det er omtalen av eller fortielsen om det norske holocaust som er det sentrale i undersøkelsen.

Aftenposten

Den 27. november, dagen etter Donaus avgang, stod det selvsagt ikke noe i *Aftenposten* om den brutale utsendelsen av norske jøder. Den type opplysninger

ble sensurert, og det er utenkelig at det tyske og NS-kontrollerte sensurssystemet ville tillate omtale av slike hendelser. Hvordan dette apparatet fungerte har jeg beskrevet i mer detalj i tidligere arbeider.²⁸ Men når taushetens retorikk var bestemmende, hva stod det så i avisa? Forsiden var dominert av krigsnyheter fra ulike frontavsnitt. Det var mer innenriks inne i avisa, et par sportsider og bakerst selve gullgruven, 3-4 sider med rubrikkannonser. *Aftenposten* styrket utvilsomt sin økonomi under krigen, en omstridt og viktig konkurransevidende faktor vis a vis arbeiderpressen, som skulle skape bitterhet og konflikt i etterkrigstiden.²⁹ Avisen var på de norske jødene skjebnedag preget av propagandistiske artikler fra ulike frontavsnitt, alt gjennom tyskvennlige briller med brodd mot Sovjetunionen og kommunismen.

Aftenposten hadde daglige doser med antisemitisme, så også den 27. november, i forbindelse med en anmeldelse av Herman Harris Aalls siste bok *Nasjonalt livssyn og verdenspolitikk*. Aall var ingen hvilken som helst NS-ideolog, han hadde to doktorgrader,

Jødekarikaturer var akseptert i pressen i Norge i mellomkrigstiden, som her, i vittighetsbladet *Vikingen* fra 1924, hvor Norge fremstilles som et paradis for jøder. (Foto: Nasjonalbiblioteket).

av og til på kant med Quisling, men like fullt tett på det tyske naziregime og gjest på Hitlers 50-årsdag. Anmelderen var Finn Halvorsen, en av NS sine kulturtopper og leder av Nasjonal Samlings Kulturting. Anmelderen hyller boken som et nasjonalt kampskrift og advarer mot nasjonens undergang, hvis det ikke sikres oppslutning om det germanske prosjektet. Trusselen fra jødene er en av mange farer som truer.

Den 28. november trykket *Aftenposten* tiltredelsestalen til den nye ministeren, Rolf Jørgen Fuglesang, i Kultur- og folkeopplysningsdepartementet. Han erstattet Gulbrand Lunde som nettopp var omkommet da bilen han satt i kjørte utfor et ferjeleie på Vestlandet. Talen hadde et klassisk propagandapreg med et klart antisemittisk budskap. Det heter blant annet: «Utdad foregår det veldigste oppgjør verden har opplevd, mellom det nordiske prinsipp på den ene side og det jødisk-storkapitalistiske og bolsjeviske prinsipp på den andre side».

I en liten notis kommer det fram at det ikke bare

var i Norge at jødene kjempet en kamp om liv og død. Under tittelen «Jødene søker å komme inn i Toulon», beskrives det nøkternt hvordan «de jødene som bor ved den franske Middelhavskyst utfører et rent kappløp mot byen». Det var da klart at tyskerne ikke skulle besette byen og at den således var trygg for jødene. *Aftenposten* kunne tilfreds konstatere at jødene som ikke var hjemmehørende i byen ble «straks nektet adgang».

Den 2. desember står det et referat fra et møte i Bergen, som hyller frontkjemperne. Den antisemittiske grunnholdningen gjennomsyrrer hele referatet. Rasismen tar også andre former. En liten notis med tittelen «Amerikanske negertropper i Egypt», lyder i sin helhet slik: «Svarte amerikanske negertropper er kommet til Egypt, hvor de vekker oppmerksomhet blant befolkningen».

Den 3. desember, mellom alle krigsnyhetene, er det trykt en stort opplått anmeldelse av et nytt skriftstykke av Dr. Goebbels, skrevet av *Aftenpostens* Tysk-

lands-korrespondent Theo Findahl. Findahl mener dette er et viktig kampskrift «som former seg som en alvorlig appelle (sic.) til de europeiske nasjoner om å samle sine krefter mot de farer som truer nyordningen». Det hører med i denne sammenheng at Findahl drev et dobbeltspill. Flere kilder har senere knyttet Findahl til britisk etterretning. Findahl var onkel til Sverre Bergh, som var britisk agent i Tyskland. Formelt var Bergh student, men samarbeidet med den norske etterretningsorganisasjonen XU. Findahl hadde også kontakt med Paul Rosbaud, en av de viktigste allierte spionene i Tyskland. Findahl og Rosbaud møtte hverandre ikke personlig, men de hadde indirekte kontakt gjennom Sverre Bergh.³⁰ Selv om Findahl var antinazist, viser sitatet fra hans *Aftenposten*-artikkel over er at han likevel måtte formidle tysk propaganda.

Samme dag har ekspedisjonssjef Willy Klevenberg en interessant programmatisk artikkel under tittelen «Pressefrihet og presseansvar». Her avviser han de klassiske idealene om pressefrihet og tar til orde for sentralisering av hele pressen, med færre aviser som skal ledes av NS-autoriserte redaktører. Her heter det videre: «Det vil være riktigere å si at den lar den offentlige mening kommer til uttrykk på de baner som fører til den offentlige menings mål. Den er uttrykk for folkeviljen og folkeviljens krav er et mål som er hele folkets. Det er ikke ethvert enkelt individ gitt å se vegen fram til dette mål. Derfor er det en av pressens oppgaver å føre denne folkeviljen, den offentlige mening inn på den rette veg». I vår sammenheng er det interessant at denne førerstyrte presseideologien skulle være et bolverk mot de falske internasjonale nyhetsmedier, som en del av en større jødisk konspirasjon: «Det har gjentatte ganger hendt at de jødiske byråer har diktet opp vennsforhold mellom to stater uten grunnlag». Den «løgnaaktige jøden» sees i sammenheng med den «grådige» jøden: «Jødene fant tidlig ut at det var penger å hente på å være først underrettet om verdensbegivenhetene. Berømt er i så måte det verdenskjente «Coup de Rotschild», hvor baron Rotschild i London lot spre falske meldinger om forløpet av slaget ved Waterloo og benyttet det oppståtte krakk på London-børsen til å tjene seg en formue på engelske statspapiere». Den ledende

presseideologen Klevenberg så en framtidig nasjonal-sosialistisk presse som en oppdrager og et korrektiv mot datidens «fake news» fra krigens frontavsnitt. Norske aviser skulle spille rollen som et bolverk i kampen mot en jødisk konspirasjon, var budskapet.

Aftenposten hadde et rasende angrep på den svenske pressen den 4. desember under tittelen «Sverige i glasshuset». Her het det at den svenske pressens fortsatte «utskeielser» blir skarpt påtalt i tyske aviser. Artikkelen referer til en kritikk i den tyske avisen *Münchener Neueste Nachrichten*, som fnyser av Sveriges påståtte nøytralitet og konkluderer med at «No lukker svenskene øynene for kommunistenes framgang og for Moskvas betalte agenter». Det var nettopp frykten for denne type angrep som gjorde at svensk UD advarte mot for mye kritikk av Tyskland i svensk presse. Kanskje dette er et tegn på at de svenske avisene nå ble mer modige og kritiserer utsendelsene av de norske jødene.

Svensk øyenvitne

Før vi går gjennom dekningen av utsendelsen av norske jøder mer systematisk i *Dagens Nyheter*, må vi framheve betydningen av det svenske telegrambyrået TTs korrespondent, Bengt Jerneck. Bjarte Bruland er av dem som har uttrykt sin beundring for Jernecks innsats, og skriver at han kom «svært nær sannheten» om det som skjedde da Donau skipet ut norske jøder.³¹ Som TT-korrespondent i Oslo fikk Jerneck formidlet nyheter fra Norge i sanntid. Siden en rekke aviser trykte TT-telegrammer, ble nyhetene fra Oslo godt spredt i Sverige. Illegale nettverk brakte disse nyhetene tilbake til Norge.³² Carl Emil Vogt viser i sitt arbeide at NS-ledelsen hadde tilgang til svenske aviser.³³

Bengt Jerneck var på plass i Oslo og var øyenvitne til Donaus avgang. Jerneck dokumenterer senere omfanget av det norske holocaust i sin bok *Folket utan frykt 1942-1943*, etter at han vendte tilbake til Stockholm våren 1943. Jerneck var da kommet på kant med Hans Moser i Pressabteilung og utvist fra Norge. Boken ble oversatt og gitt ut på norsk i 1945. I den norske utgaven heter det blant annet: «Den 11. november kom den første offisielle meddelelsen om at myndighetene hadde gått til aksjon mot

jødene. Innenriksdepartementet offentliggjorde en liste over 275 norske jøder, som hadde fått sin formue inndratt. I departementet var man uvillig til å uttale seg om forholdsreglene, men jeg fikk vite at departementet i hvert enkelt tilfelle avgjorde hvem som skulle betraktes som tilhørende den jødiske rase». ³⁴ Jerneck gir en detaljert beskrivelse av arrestasjonene den 26. november. Her er hovedtrekkene i operasjonen korrekt gjengitt. Politiets rekvisisjon av drosjer, statspolitiets og hirdens medvirkning til dør-til-dør-aksjonen og transporten ned til Donau. Jerneck skriver: «De som ble rammet av aksjonen var for det meste konene og de mindreårige barna til mannlige jøder som var blitt arrestert på forhånd. I løpet av formiddagen kom det ekstratog fra forskjellige kanter av landet med de øvrige jøder som var blitt holdt internert etter den store arrestasjonsbølgen i oktober. Også de ble ført om bord i båten, hvor de ble gjenforent med sine familier. Sammen tiltrådte de reisen mot det ukjente mål. Klokken tre om ettermiddagen avgikk så den gråmalte nitusentonner «Donau» med et halvt tusen norske jøder – menn og kvinner, oldinger og spebarn – som nå skulle sendes til Tyskland for videretransport til Polen.» Jerneck har antagelig selv vært øyenvitne, eller så har han fått førstehåndsberetninger om dramatikken. Han skriver med innlevelse og medfølelse: «Nede ved bryggen utspiltes hjerteskjærende scener – en mor kastet seg ned med sitt barn ved brystet over skipets reling og omkom». Jerneck kontaktet norske myndigheter for å få vite mer: «I innenriksdepartementet fikk jeg den orakelmessige beskjed at de «i Polen skulle få begynne en helt ny tilværelse». Jerneck forstod alvoret og skrev også om de jødene som ikke ble fraktet ut: «De jøder som ikke klarte å flykte, unngikk ikke sin skjebne, men ble etter hvert ført til konsentrasjonsleiren Bredtvet, hvor de ble holdt innesperret noen måneder til det ble deres tur til å deporteres. En del av de internerte norske jøder er muligens fremdeles i Norge, men det dreier seg neppe om mer enn omkring 50 personer». Jerneck framhevet også Quislings personlige ansvar: «I Trondheim i begynnelsen av desember kommenterte Quisling forholdsreglene mot jødene. Disse hadde støttet den «kapitalistiske front» og måtte derfor uskadeliggjøres, erklærte han. Det som nå var

gjort var rett og slett en forutsetning for at det norske folk skulle leve videre, og N.S. hadde gått fram «med den største mulig humanitet». ³⁵

Jeg har tidligere i artikkelen vist til den tysk-vennlige holdningen som preget deler av svensk presse. Som eksemplene over viser, synes den svenske befolkningen å være bedre informert enn den norske om den pågående forbrytelsen mot norske jøder. Basert på meningsmålinger i Sverige ved årsskiftet 1942-43, vet vi at den svenske befolkningen hadde fått med seg forfølgelsen av jødene i Norge og at dette bidro til et stemningsskifte med økt motstand mot nazistene.

Dagens Nyheter

Det må mer forskning til før vi kan si i hvor stor grad svenske aviser fulgte opp Jernecks varslings. Vi har eksempler på at nyhetene ble trykt umiddelbart i svensk presse. Allerede dagen etter Donaus avgang (27. november) hadde *Dagens Nyheter* et oppslag på forsiden, basert på Jernecks *TT-telegram* med tittelen: «1000 norske judar föres til Polen». ³⁶ Selv om tallet var noe overdrevet, er det ikke tvil om at den svenske befolkningen fra dette tidspunkt var informert om holocaust i Norge.

Bylinen merket *TT Oslo* – viser at det var korrespondent Benkt Jerneck som skrev den. Ingressen lød slik: «Aktionen mot judarana i Norge nådde på torsdagen sin kulmen. En tysk 9.000 tonnare avgikk nämligen på eftermiddagen från Oslo med bortemot 1.000 mannlige og kvinnliga judar i alle åldrar, vilka nu föras til Tyskland». Jerneck var tydeligvis godt informert og skrev at drosjer var rekvirert og at statspolitiet ved hjelp av hirden gjennomførte razziaer over hele byen.

Jerneck hadde også intervjuet øyenvitner som fortalte at jøder i alle aldre ble stuert inn i politibiler, bare utstyrt med en ryggsekk hver. Det ble rapport at det var satt opp ekstratog fra Tønsberg og at ytterligere en transport med 75 jøder var på vei fra Trondheim. Artikkelen slutter lakonisk med: «På officiellt hold föreligger ingen som helst antydning om orsaken till åtgärden.»

Dagen etter, 28. november, følges saken opp i den faste klippspalten «Pressgrannar». Der refereres det til *Upsala Ny Tidning* (fp) som gir uttrykk for at den tyske aksjonen mot de norske jødene var en desperat handling: «Man är förtvilad därför att man inte ser

någon möjlighet att vinna den fred som Tyskland så väl behöver». Det refereras också til en adskillig kras-sere reaksjon fra Östgöten (s): «Både med vår tanke och våra känslor måste vi reagere mot det som skett och sker i Norge och de andra ockuperade länder. Och den sortens känslotänkar blygs vi sannerligen inte för. Hur skulle vi helt kallt kunna skylla på krigets hårda «lag», när våre fränder och grannar blöder och lider nöd». Det som i denne sammenheng er interes-sant er at avisen også problematiserer den svenske nøytralitetspolitikken: «Vår neutralitet får inte bli känslolös likgiltighet inför våldets framfart omkring oss. En sådan neutralitet motarbetar i längden sig själv: den som tiger kan let ge inntrykk av att samtykka». Den tredje avisen som siteres er Östergötlands Folk-blad (s) som hyllar de norske prestene som protesterte overfor Quisling, og stiller spørsmålet: «Borde ikke den svenske kyrkan ligge nærmast til att på ena eller andre sättet bringa de norske prästarna ett trofast handslag och därmed inför all värden vitna om att Sveriges prästeskap och kyrkfolk med hele sin själ lever med i deras tapre kamp mot förvildning och brutalisering».

Vi ser altså at spesielt de sosialdemokratiske aviser hever sin røst og maner til solidaritet. Den samme dagen følger *Dagens Nyheter* opp med en nyhets-sak med tittelen «Judarna i Norge en liten grupp. Endast ca. 800 kvar efter den tyske deportationen». Saken er et lite intervju med lektor Hugo Valentin som gir en kort historisk oversikt over jødernes historie i Norge, der det opplyses at de fleste har innvandret fra «Polen, Baltikum och Ryssland». Artikkelen ned-toner den betydningen som jødene har hatt i norsk samfunnsliv: «Någon nämnevård roll har de ei heller spelat i det intellektuelle livet, och det finns relativt få akademikere eller officerar av judisk ras. Någon jude-fråga har heller aldri funnits i Norge». Hva det siste skal bety er vanskelig å tolke, men den nedlatende tonen er ikke til å ta feil av.

Den 30. november dukker det nok en melding fra klippspalten: «Pressgrannar». Denne gangen med et sitat fra *Social-Demokraten* som skriver: «Händelsarna kunne näppeligen medverka till att bland norske fol-kets stora mass skapa mer förtroende för regimet. Motsatsen blir i stället fallet. Vad som hänt judarna lägges til vad som förut skett i Norge och som strider

mot nordisk rättskänsla och frihetskärlek».

Den 1. desember stod en interessant nyhetsnotis under tittelen «Quislinganhængare utträdar ur par-tiet». Meldingen er at et stort antall medlemmer har forlatt NS i protest mot utsendelse av de norske jødene. Til tross for forbudet i norsk presse mot å omtale hendelsen heter det at «er det som förekom-met allmänt bekant i hela landet». Det vises enda til at det skal ha forekommet demonstrasjoner i Trondheim og Tønsberg. Det anslås at flere hundre har meldt seg ut: «Det er sannolikt att i hela landet bortåt 1000 Quis-linganhængare nu föredragit att lämna partiet, även om de hotas med represalier». Artikkelen har ingen kildehenvisning og er åpenbart sterkt overdrevet.

Den 2. desember har *Tidningarnas Telegrambyrås* Oslorespondent en oppfølgingssak under tittelen: «Ny deportation av norska judar». Her meldes det at 124 nye jøder mellom halvannet og 80 år er blitt arrestert, mange av dem lyktes det ikke å ta i den store aksjonen 26. november. De arresterte fra hele landet ble samlet på Bredtvedt fengsel. I en undersak med byline: «Från Dagens Nyheteres specielle kor-respondent», gjengis øyenvitneskildringer fra den første arrestasjonsbølgen. Her heter det: «Inte blott de judiska privathusen utan också ålderdomshem, sjukhus och hospital ble uppsökt om morgonen den 26 november, för at hämta de norske judarna til depor-tationen»: Det meldes om hjerteskjærende scener: «På kajen utspelades nya upprörande scener då de judiska familjerne stuvades ombord. Kvinnor skildes från sina män och barn från sine förelldrar. Ögonvit-tnen förklara at händelserna den 26 november äro det hemskaste de upplat i hela sitt liv.»

I samme avis kommer det en oppfølging av opp-fordringen til den svenske kirken om å reagere. En nyhetsnotis under tittelen «Svenska kyrkan under-handlar i judefragen». I teksten heter det blant annet: «Förföljesen mot judarna, särskilt såsom den tagit uttrykk på senaste tiden, behandlades vid Svenska ekumeniska nämndens sammanträde i Stockholm. Stort interesse finns inom kyrkans ledning för positiva åtgärder och praktiska hjälpsaktioner. - Men frågan är naturligvis ytterst delikat, säger nämndens sekre-terare (...) Arnold Werner til Dagens Nyheter». Dagen etter følges saken opp med et oppslag på første side

«Protest mot rashatet från Sveriges biskopar». Uttalelsen gjengis i sin helhet på avisens bakside. Det påfallende er at ordet «jøde» ikke forekommer i teksten, men man skjønner likevel hva det dreier seg om ved formuleringen: «Vi svenska kyrkas biskoper, mana och oppfordra i Guds namn alla våra medkristne i Sveriges land att enskilt eller gemensamt inneslutta också dessa våra pinade brödre i Israels stam i trogna och iherdige förböner ...».

Det beste beviset på at skjebnen til de norske jødene vekker et bredt engasjement i Sverige ser vi i et opprop den 4. desember som trykkes på *DN*s forside, undertegnet av hele 21 kvinneorganisasjoner, med protest mot det som ble omtalt som: «rasehatet og Norgesdåden» Her heter det blant annet: «Med harm och indignation har svenske medborgare mottagit underrättelsen om den grymma behandling som vederfaras judarna i Norge». I en undersak meldes det også om «Sveriges judar i bön för Norges». I forbindelse med den jødiske festen Chasukka bön, hadde den Mosaiske forsamlingen en egen appell for de norske jødene og viser alvoret i situasjonen ved formuleringen «De olyckliga norska jödarne, som i ett ödeskepp drivas mot nöd och död». Det kommer fram at forsamlingen er innforstått med at dette er en del av en større plan: «Visserligen är det icke den förste deportationen av denna art. Sedan tio år pågår en hensynslös utrotningskamp mot jödar i de fleste europeiske länder, vilken redan krävt 2.000.000 offer».

Den 5. desember viser klippspalten «Pressgrannar» til *Göteborg-Posten* med henvisning til den finske socialminister Fagerholms avgang at det er motstand helt til topps i Finland mot å bistå tyskerne med å sende ut finske jøder. Det vises til de svenske biskopenes protest mot utsendelse av de norske jødene og det heter videre: «men även Finland har haft sin judefråga, uhuru i mindre omfattning än i Norge. Tyskland bägarde utlämnande av vissa judiske flyktningar, och utenriksminister Rolf Witting förde fram kraven och stödde dem». Den følgende delen av referatet vitner om en splittelse i den finske eliten om dette spørsmålet: «Hans politik går i fråga om tyskarnas önskmål, på det att de icke skola hinna framställa krav, som Finland kan bli nödsakat att gå med på. Det var säkerligen med starka ulustkänslor

som den finlandske regjering tog opp frågan om de judiske flyktningarna, men hur olustig man än var, så biträdde man ändå förslaget. På ett undantag när Hr. G. Fagerholm vägrade att rösta för förslaget och meddelade att han tänkte avgå, om de judiska flyktningarna utlämdas. Hur frågan ligger just nu är svårt att säga. Ryktet vil veta att fältmarsalk Mannerheim som Finland ser upp til, låtit förstå att en utlämnng av de judiska flyktnarna inte vara Finland värdigt.»

Avslutning

Det er klare felles trekk i design, layout og redigering av svenske og norske aviser. De to ledende avisene *Aftenposten* og *Dagens Nyheter* hadde forsider som var preget av krigens gang. Måten de ulike front-avsnittene ble behandlet på var farget av forholdet til Tyskland. *Aftenposten* som i praksis kom ut på okkupantmakten og NS's nåde, var preget av den tyske virkelighetsforståelsen og mye antisemittisk retorikk. *Dagens Nyheter* var mer nøytral i sin tilnærming, men likevel preget av en viss selvzensur og gikk ikke åpent ut mot tyske interesser. Når det dreide seg om dekningen av et av de mest dramatiske øyeblikkene i norsk krigshistorie, utsendelsen av norske jøder til utryddelsesleirer, var det en vesensforskjell. I en tyskkontrollert avis som *Aftenposten*, var det, som ventet, ikke nevnt med et ord. En serie antisemittiske artikler i uken etter fungerte likevel som et slags forsvar for holocaust, og det som med Johan Galtungs begrep kan leses som kulturell vold. Som en kontrast til dette ble utsendelsen av norske jøder tematisert på en kritisk måte i *DN*. I løpet av den første uken var det tre forsidehenvisninger i *DN* om deportasjonen av de norske jødene. Dagen etter (27. november) i form av et lett synlig førstesideoppslag. Senere i uken etter i form av mindre nyhetssaker og eksponering med henvisning til hva andre svenske aviser skrev om sakene i spaltene. Helhetsbildet er at jødernes utsendelse gjorde åpenbart inntrykk i vårt naboland. I en sak om nyhetsåret 1942 rundt årsskiftet 1942-43, utropte *Dagens Nyheter* det norske Holocaust som året viktigste nyhet. Dette står i sterk kontrast til den talende tausheten i de sensurerte spaltene i *Aftenposten*. På tross av en sterk antisemittisk tradisjon i både Sverige og Norge, ser vi at de illegale

avisene i Norge på linje med de selvsensurerte svenske avisene omtalte utsendelsene på en kritisk måte. Det er klare paralleller mellom de engasjerte reportasjene til den svenske TT-korrespondenten Bengt Jerneck og øyenvitneskildringene i den illegale avisen Friheten. Siden både de illegale avisene og de svenske avisene omtalte utsendelsen av de norske jødene, er det grunn til å tro at en stor gruppe nordmenn ble kjent med jødenes skjebne samtidig som at forbrytelsene fant sted.

Noter

- 1 Ottosen 2019
- 2 Galtung 1990.
- 3 Bruland 2017.
- 4 Simonsen 2022.
- 5 Ottosen 1996, 2010.
- 6 Simonsen 2022.
- 7 Galtung, 1990.
- 8 Trydén 2007.
- 9 Berggren, Bruland & Tangstuen 2020.
- 10 Marte Michelet sa seg delvis enig i kritikken om ensidig og selektiv kildebruk i boken *Tilsvar: Svar på motboken til Hva visste hjemmefronten* i 2021, men holdt fast ved sin hovedkonklusjon.
- 11 Ottosen 2016.
- 12 Ordensson 2007, s. 83
- 13 Aas, 1980, s. 24.
- 14 bid., s. 25, se også Engblom 2010.
- 15 Westlie 2022.
- 16 Saur 2015.
- 17 Ottosen 1996, 2010.
- 18 Westlie 2019.
- 19 Ottosen 2010.
- 20 Westlie, 2012, s. 108
- 21 Luihn 1999.
- 22 Brakstad 2020: 182.
- 23 Brakstad, 2006: 47–48, sitert fra Ottosen 2016.
- 24 sitert fra Brakstad 2020:174.
- 25 Eggen 2019.
- 26 Se Søbye 2021 og Corell 2021.
- 27 Se eksemplarer av Nyhetene 16 og 24. desember oppbevart i Brevik bymuseum.
- 28 Ottosen 1996, 2010.
- 29 Ottosen 1996.
- 30 Ottosen 2007.
- 31 Bruland 2017, s. 371.
- 32 Ottosen 1996, s. 181.
- 33 Vogt 2019.
- 34 Alle de følgende sitater fra Jerneck 1945, s. 30–31.
- 35 Alle sitater gjengitt fra Ottosen 2019.
- 36 Johansson 2017.

Referanser

- Andersson, L. M. & Tydén, M. (red.) (2007). *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Brakstad, I. V. (2006). Jødeforfølgelsene i Norge. Omtale i årene 1942–1948. Framstilling og erindring av jødeforfølgelsene i Norge under andre verdenskrig, i et utvalg aviser og illegal presse (Masteroppgave i historie). Universitetet i Oslo.
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyer forlag.
- Correll, S.(2021) *Likvidasjonen. Historien om holocaustb i Norge og jakten på jødenes eiendom*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Engblom, L. Å. (2010). Den svenske pressen under andre världskrigen. *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 13, s. 1–36.
- Galtung, J (1990) Cultural violence, *Journal of Peace Research* vol. 27 (3) s. 291–305.
- Jerneck, B. (1945). *Folket uten frykt. Norge 1942–43*. Oslo: Johan Grundt Tanum.
- Jerneck, B. (1943). *Folket utan fruktan. Norge 1942–43*. Stockholm: Norstedt.
- Johansson, A. (2017). Svensk presse og Holocaust i Norge. Foredrag på konferansen Holocaust i Norge – Holocaust i Sverige, Voksenåsen 23. november 2017.
- Leth, G. (2007) Mediernas svek i Förntelsen. *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Stockholm: Dialogos förlag s. 168–192.
- Ordensson, S. (2007) tes – antites -syntes? Synet på den svenske politiken under andre världskriget. *Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Stockholm: Dialogos förlag. s. 66–83
- Luihn, H. (1999) *Den frie hemmelige pressen*. Oslo: Nasjonalbiblioteket.
- Mendelsohn, O. (1992). *Jødene i Norge. Historien om en minoritet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Michelet, M. (2021) *Tilsvar. Svar på motboken til Hva visste hjemmefronten*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

- Michelet, M. (2018). *Hva visste hjemmefronten? Holocaust i Norge: Varslene, unnvikelsene, hemmeligholdet*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.
- Ottosen, R. (2019) Et varslet folkemord. Dekningen av holocaust i norsk og svensk press. *Norsk medietidsskrift* nr 2 <https://www.idunn.no/doi/full/10.18261/ISSN.0805-9535-2019-02-04>
- Ottosen, R. (2016). Legale og illegale avisers dekning av unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942. *Mediehistorisk tidsskrift* nr. 24, s. 61–82 <http://www.presstetidsskrift.no/content/uploads/pub/2016/09/norsk-mediehistorisk-tidsskrift-25-2015.pdf> nedlastet 9. april 2019.
- Ottosen, R. (red.) (2010) Norsk Presses Historie 1660-2010 bind 2. *Presse, parti og publikum*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ottosen R. (2007) Theo Findahl. *Norsk biografisk leksikon*.
- Ottosen, R. (1996). *Fra fjærpenn til Internett. Journalister i organisasjon og samfunn*. Oslo: Aschehoug forlag.
- Ottosen, R. (2010). Jernhælen inn i redaksjonen. Pressen i det okkuperte Norge. *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 13, s. 60–84.
- Segelcke, N. (red.) (2019). Krigens arvinger. Motstandsheltenes etterkommere forteller om krigens pris. Oslo: Gloria forlag.
- Simonsen, K (2022). Threats and euphemisms: the antisemitic propaganda of Nasjonal Samling during the summer and autumn of 1942, *Scandinavian Journal of History*, DOI: 10.1080/03468755.2022.2097946 nedlastet 20. Oktober 2022.
- Simonsen, K. (2017). Antisemittismen i Telemark i ord og gjerning. I Schrumpf, Ellen & Agøy, Nils Ivar (red.), *NS i Telemark. Telemark historielags årbok*.s. 58-64. Bø: Telemark historielag.
- Skjeseth, A. (2018). *Nordens Casablanca. Nordmenn i Stocholm STOCKHOLM under krigen*. Oslo: Spartacus forlag.
- Store Norske Leksikon*.
- Staal Eggen, T. : Holocaust i Telemark i Segelcke, N. (red.) 2019. Krigens arvinger. Motstandsheltenes etterkommere forteller om krigens pris. Oslo: Gloria forlag
- Søbye, E. (2021) *Hva vet historikerne? Om hjemmefronten og deportasjon av jødene*. Oslo: Forlaget Press.
- Vogt, C.E. (2019) Hva visste Quisling om jødeutryddelsen, *Nytt norsk Tidsskrift* Side 175–191. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2019-03-02> (nedlastet 15.oktober 2022).
- Westlie, B. (2022) *Mørke år. Norge og jødene på 1930-tallet*. Oslo: Res publica.
- Westlie, B. (2019) *Det norsk jødehatet*, Oslo: Res publica forlag
- Westlie, B. (2012) *Hitlers norske budbringere*. Oslo: Aschehoug norsk forlag.
- Aas, O. (1980). *Norske penneknekter i eksil*. Oslo: Tiden norsk forlag.
- Åmark, K. (2007) *Demokratin, neutraliteten och moralen i Sverige och Nazityskland. Skuldfrågor och moraldebatt*. Stockholm: Dialogos förlag.

